

До спеціалізованої вченої ради
Міжнародного гуманітарного університету
М. Одеса, Фонтанська дорога, 33

ВІДГУК

опонента, доктора юридичних наук, професора Крижановського Анатолія Федоровича на дисертацію Щамбури Дениса Володимировича «Неофіційне право», представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право

Аналіз дисертації Щамбури Дениса «Неофіційне право», представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право, дозволяє зробити такі узагальнення та висновки щодо актуальності теми дослідження, ступеня обґрунтованості та достовірності її положень та висновків, наукової новизни та повноти викладення результатів дослідження в опублікованих працях автора, практичного значення результатів дослідження, дискусійних положень та зауважень до дисертації.

Актуальність обраної теми дослідження. Дисертаційне дослідження Д. Щамбури присвячено важливій темі: спір між Гансом Кельзенем та Ойгеном Ерліхом, розпочатий ще до Першої світової війни щодо природи та ефективності дії права, не завершено досі. Більше того, існування та дія приписів, створених незвичними для прихильників нормативістського праворозуміння творцями права, сьогодні не заперечується не тільки для суспільств, які ведуть традиційний спосіб життя, але й для сучасного громадянського суспільства. По суті, держава так і не здобула, чи, можливо, за останні десятиліття втратила, монополію на право та правозастосування. Цей процес роздержавлення правової сфери буття соціуму потенційно та актуально має як позитивні, так і негативні наслідки. Правовий порядок суспільного життя належить до стійких та найбільш значущих пріоритетів людини. Тому, з одного боку, позитивом є включення до процесу правового впорядкування недержавних суб'єктів, що відіграє важливу роль у правовій соціалізації індивідів. Неофіційне (недержавне) право, яке уособлює

повсякденний досвід тисяч і мільйонів громадян, слугує потужним імпульсом для розвитку законодавства, наближення його приписів до практичних потреб суспільства. З іншого боку, тенденція стрімкого поширення практик самосуду й стихійного спротиву, яка своєрідним чином компенсує неправосудність рішень і неефективність офіційних юридичних установ, створює небезпеку скочування суспільства у прірву неправового безладу.

Актуальність дослідження неофіційного права зумовлена й чинниками суто академічного плану. Мало ким з юристів-науковців оспорюється існування множинності джерел та форм права; на сьогодні воно переходить у практичну площину. У зв'язку з цим актуалізується вивчення ознак, функцій, форм неофіційного права.

Про актуальність дослідження свідчить й те, що воно є складовою науково-дослідної теми кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету «Правова реальність у сучасному світі: теорія і практика формування та функціонування» (2016–2021 рр.).

Аналіз структури та змісту дисертації. Структура дисертації Д. Щамбури відповідає меті та завданням дослідження.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, охарактеризовано ступінь її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, методологію дослідження, відображено наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації та публікації основних результатів дослідження.

Відповідно до класичних зразків дисертаційного юридичного дослідження автора присвятив перший розділ роботи концептуальним, теоретичним та методологічним засадам дослідження. Автором опрацьовано та критично осмислено здобутки вітчизняної та зарубіжної науки у дослідженні феномену неофіційного права (Дж. Гріффітс, Г. Вудман, Ф. та К. фон Бенда-Бекман, Ж. Жіліссен, Г. Тойбнер, Д. Нелькен, Б. Таманага,

Р.Коттеррелл, О. О. Уварова, М. І. Козюбра, Ю. М. Оборотов, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, В. М. Баранов, О. М. Трикоз та ін). Автором обґрунтовано, що саме плюралістичний підхід до права уможлиблює його розуміння як багатовимірного явища, яке має різні форми свого існування, зокрема, такою формою буття права виступає неофіційне право.

У другому розділі роботи автор аналізує розуміння феномену неофіційного права як дослідницьку категорію основних типів сучасного праворозуміння. Автор здійснив типологізацію праворозуміння в сучасній юриспруденції за різними критеріями. Основою цієї типології визнано традиційну тріаду, що охоплює природно-правове, позитивістське та соціологічне праворозуміння, причому лише постулати юридичного позитивізму визнаються несумісними з існуванням неофіційного права. Зроблено висновок про те, що дослідження неофіційного права лежить в полі зору інтегративної юриспруденції, основою якою автор вважає соціологічне праворозуміння.

У третьому розділі роботи надається визначення неофіційного права, окреслено його ознаки, функції, форми буття, співвідношення з позитивним правом та «тіньовим» правом. Сформульовано дефініцію поняття «неофіційне право» – це правила поведінки, що мають загально-соціальне походження, можуть існувати без формального закріплення у вигляді самоорганізованої і самовідтворюваної системи, виступають засобом досягнення соціального компромісу, не є легальними, але завжди є легітимними, виконуються добровільно і забезпечуються внутрішніми переконаннями людини, суспільною думкою тощо, сприяють формуванню неофіційного правового порядку на основі ціннісно-нормативної системи зразків і моделей поведінки, поширених у суспільстві. Визначено й охарактеризовано такі функції неофіційного права, як функцію соціально-правового регулювання, функцію соціального контролю та ціннісно-орієнтаційну функцію. Наголошено, що ототожнювати неофіційне право і тіньове право не можна, бо останнє не є правом, а формою неправа.

У Висновках підведено підсумки дослідження, наведено його основні результати, які свідчать про досягнення мети дослідження та виконання основних його завдань, поставлених у Вступі.

Обґрунтованість наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертаційне дослідження Д.Щамбури ґрунтується на опрацюванні та критичному осмисленні нормативних джерел та наукової літератури, представлених в списку використаних джерел (усього 375 найменувань). Для дослідження неофіційного права обрано належні методологічні засоби, зокрема такі основні концептуальні підходи, як антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, синергетичний, потребовий, діалектичний та систему методів, серед яких: історіософський, порівняльно-правовий, системний, функціональний та ін.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів.

Висновки та положення дисертаційного дослідження Д. Щамбури є достовірними, а їх наукова новизна полягає у тому, що в роботі вперше у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції комплексно досліджено поняття та форми буття неофіційного права. Наукова новизна дослідження проявляється у таких положеннях:

автором проаналізовано співвідношення офіційного права та неофіційного права й установлено, що вони не суперечать одне одному, а є комплементарними антонімами, й виступають як видові поняття, котрі взаємно доповнюють одне одного та разом утворюють родове поняття «право»;

натомість протилежністю неофіційного права «тіньове» право як сучасна форми неправа, норми якого передовсім регулюють поведінку людей, які перебувають «поза законом», та інших осіб, які не визнають ані право, встановлене державою, ані інші соціальні норми і послуговуються власними правилами поведінки в тій чи іншій ситуації;

сформульовано авторську дефініцію поняття «неофіційне право» – це правила поведінки, що мають загально-соціальне походження, можуть існувати без формального закріплення у вигляді самоорганізованої і самовідтворюваної системи, виступають засобом досягнення соціального компромісу, не є легальними, але завжди є легітимними, виконуються добровільно і забезпечуються внутрішніми переконаннями людини, суспільною думкою тощо, сприяють формуванню неофіційного правового порядку на основі ціннісно-нормативної системи зразків і моделей поведінки, поширених у суспільстві;

встановлено ознаки неофіційного права: 1) створюється самими людьми для забезпечення їх нормальної життєдіяльності; 2) його зміст визначається потребами й інтересами, а також способом існування та розвитком людського суспільства; 3) характеризується нормативністю, що виражається через сукупність регулятивних засобів різного рівня; 4) являє собою специфічну (різномну) систему, що здатна до самоорганізації, саморозвитку та самовідтворення; 5) пов'язане з політичним життям, оскільки людина є водночас і носієм неофіційного права, і суб'єктом політичної діяльності; б) завжди є легітимним, що підтверджується існуванням соціально значущого постійно відтворюваного зразка поведінки; 7) засобами його забезпечення виступає не примус, а усвідомлення, переконання, що здійснення певних дій є обов'язковим; 8) модель поведінки для нього є вторинною; 9) виступає основою для формування неофіційного правового порядку;

виокремлено тріаду функцій неофіційного права: 1) функцію соціально-правового регулювання; 2) функцію соціального контролю; 3) ціннісно-орієнтаційну функцію;

встановлено, що основною формою буття неофіційного права виступає правова свідомість; крім того, виявлено такі форми неофіційного права як: міжнародний звичай, під яким розуміються всі неписані норми, у тому числі рішення міжнародних організацій та конференцій, які регулюють поведінку суб'єктів міжнародної сфери; неписані правила поведінки, за допомогою яких

здійснюється регулювання комунікаційних процесів у соціальних мережах шляхом самоорганізації та адміністрування в інтернет-середовищі.

Автором удосконалено існуючі в юридичній доктрині підходи до типології праворозуміння шляхом визнання її стійкою основою традиційну тріаду, яка охоплює природно-правове, позитивістське та соціологічне праворозуміння, що в сучасних умовах інтегруються з концепціями епохи постмодерну (антропологічною, комунікативною, ціннісно-нормативною та ін.) й уможливають пізнання права як багатогранного феномена.

Дисертант уточнив розуміння офіційного права як такого, що створюється державними органами відповідно до їх владних повноважень і являє собою систему юридичних норм, пов'язаних між собою ієрархічно та функціонально й об'єднаних у певні структурні підрозділи, закріплених в офіційних законодавчих і підзаконних актах, є засобом досягнення передовсім політичних цілей держави, завжди є легальним, але не завжди легітимним, забезпечується засобами державного примусу, виступає елементом механізму правового регулювання суспільних відносин і нормативною основою формування правового порядку.

Практичне значення одержаних результатів. Сформовані у процесі роботи висновки та положення можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальшого розвитку наукових знань про право та для формування теорії неофіційного права. У правотворчій діяльності для удосконалення практики її здійснення з метою підвищення загальносоціальної значущості права результати дослідження можуть бути враховані при формулюванні змісту конкретних правових норм відповідно до практики врегулювання певних відносин, що склалася в суспільстві. Врахування результатів дослідження у правоінтерпретаційній діяльності сприятиме більш глибокому розумінню змісту норм офіційного права у контексті його співвідношення з неофіційним правом. У правозастосовній діяльності результати дослідження можуть бути використані при вирішенні конкретних ситуацій із урахуванням норм неофіційного права.

Теоретичні положення дисертаційної роботи Д. Щамбури можуть бути використані для викладання навчальних дисциплін «Загальна теорія права і держави», «Загальна теорія права», «Проблеми теорії держави та права» тощо.

Повнота викладу результатів у наукових публікаціях. Основні наукові результати дослідження Д. Щамбури викладено у 6 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття розміщена у періодичному науковому виданні зарубіжної держави, що входить до Європейського Союзу та 5 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені в двох опублікованих тезах виступів на міжнародній і всеукраїнській конференціях.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Фактів порушень академічної доброчесності в дисертації і в наукових публікаціях не виявлено.

Зауваження щодо змісту дисертації.

1. Підводячи підсумки дослідження неофіційного права з позицій різних типів праворозуміння, автор наголошує на тому, що «методологічний еkleктизм є своєрідним породженням методологічного плюралізму у тому розумінні, що він передбачає не стільки одночасне застосування істотно різних методів пізнання, скільки готовність дослідника змінювати один тип інтерпретації іншим без будь-яких обмежень» (с. 57). З цим твердженням важко погодитись. Методологічний еkleктизм, по суті, означає відсутність чіткої методологічної позиції. У зв'язку з цим постає питання, відповідь на яке бажано отримати при захисті, які саме міркування зумовили висновок про тотожність методологічного плюралізму та методологічного еkleктизму і якої саме методологічної позиції дотримується автор?

2. Автор формулює одну з ознак неофіційного права як вторинність поведінки моделі соціальної поведінки. Так, на сторінці 141 стверджується, що «В офіційному праві первинною є модель поведінки – саме вона визначає сукупність тих засобів, які держава використовує для впорядкування, закріплення, охорони, захисту і розвитку суспільних відносин. Для

неофіційного права, що виступає засобом соціального регулювання, модель поведінки постає вторинною – як оптимальний варіант соціальної взаємодії людей для задоволення їхніх потреб та інтересів, що формується у процесі їх життєдіяльності і має своєю метою забезпечення порядку й організованості у суспільних відносинах». Убачається певна непослідовність позиції автора, який стверджує, що неофіційне право є видовим щодо права загалом. Але моделювання поведінки якраз і є ознакою права загалом.

3. Автор називає такі функції неофіційного права 1) функція соціально-правового регулювання; 2) функція соціального контролю; 3) ціннісно-орієнтаційна функція. Зважаючи на твердження автора, що неофіційне право – це частина права загалом, не можна не поставити питання про авторську позицію щодо наявності охоронної функції неофіційного права.

4. Високо оцінюючи доробки автора щодо аналізу співвідношення понять офіційного та неофіційного права, уточнення понять «недержавне право», «тіньове право», хотілося би почути авторську позицію щодо співвідношення понять «неофіційне право» та «позитивне право».

5. Також, хотілось би почути загальний, свого роду інтегральний висновок автора, який мав скластися у нього на основі здійсненого у 2-му розділі роботи ретроспективного аналізу дотичних до проблематики дисертації позицій визначних представників основних шкіл праворозуміння.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертація Щамбури Дениса Володимировича на тему: «Неофіційне право» є завершеною самостійною науковою роботою, положення, висновки та рекомендації якої є внеском в розвиток теорії права, що полягає у розв'язанні наукового завдання щодо характеристики неофіційного права як однією із форм буття сучасного права.

2. Дисертаційне дослідження на тему: «Неофіційне право» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України

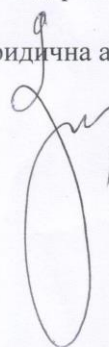
від 23 серпня 2016 року № 261 (зі змінами та доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), п. 10 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167 (зі змінами), а її автор – Шамбура Денис Володимирович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Опонент,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри загальної теорії права та держави

національного університету «Одеська юридична академія»

Анатолій Крижановський

